

SARIQ MATBUOTNING ZAMONAVIY JURNALISTIKAGA TA'SIRI: YUTUQLAR VA TAHDIDLAR

Tursunova Dilsoʻz Abrorovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada sariq matbuot tushunchasi, uning tarixiy ildizlari, shakllanish sabablari va zamonaviy jurnalistika jarayonidagi oʻrni tahlil qilinadi. Ilmiy asosda olib borilgan tadqiqotda sariq matbuotning ommaviy ongga koʻrsatadigan salbiy taʼsiri, insonlar ongini manipulyatsiya qilish usullari va u orqali jamiyatda notoʻgʻri axborotlar tarqalishining oqibatlari yoritiladi. Shu bilan birga, bunday ommaviy axborot vositalarining auditoriyani jalb etishdagi samarali, ammo muammoli uslublari ham koʻrib chiqiladi. Maqola jurnalistik axloq, axborot ishonchliligi va professional etikaga rioya qilish zaruratini taʼkidlaydi.

Kalit soʻzlar: Sariq matbuot, jurnalistika, axborot ishonchliligi, ommaviy axborot vositalari, senzatsiya, feyk xabarlar, axloqiy meʼyorlar, auditoriya manipulyatsiyasi, axborot savodxonligi

Zamonaviy axborot jamiyatida ommaviy axborot vositalari (OAV) inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bugungi kunda har bir shaxs ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlari, televideniye va bosma OAV orqali tezkor axborot oladi. Ammo bu axborotlar orasida ishonchli, haqqoniy, faktlarga asoslangan materiallar bilan birga, muayyan darajada buzib koʻrsatilgan, senzatsiyaga yoʻnaltirilgan yoki faqat auditoriyani jalb etishga qaratilgan xabarlar ham keng tarqalmoqda. Aynan shunday axborot mahsulotlari "sariq matbuot" deb ataladi.

Sariq matbuot tushunchasi XIX asr oxirlarida AQShda paydo boʻlib, bugungi kunga kelib dunyo miqyosida keng yoyilgan axborot muammolaridan biriga aylangan. Sariq matbuot asosan diqqatni tortadigan, ammo ishonchliligi shubhali boʻlgan sarlavhalar, shaxsiy hayotni ochib tashlash, xususiylikka tajovuz qilish, dramatik voqealarni shishirish orqali ommani jalb etishga qaratilgan. U koʻpincha ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, va ayrim reytingga ishlovchi ommaviy nashrlar orqali tarqatiladi.

Ushbu maqolada sariq matbuotning jurnalistikaga taʼsiri, uning ijtimoiy ongda qanday rol oʻynashi, axborot sifati va madaniyatiga qanday tahdid solishi muhokama qilinadi. Shuningdek, uni anʼanaviy jurnalistikadan ajratib turuvchi asosiy belgilar, uning jamiyatdagi salbiy va ijobiy oqibatlari ham tahlil etiladi. Sariq matbuotga qarshi kurashda axborot savodxonligining ahamiyati ham alohida oʻrin tutadi. Shunday ekan, jurnalistlar, tahlilchilar, oʻqituvchilar va yoshlar ushbu hodisaning mohiyatini anglashlari lozim, zero, bu nafaqat axborot sifati, balki jamiyat maʼnaviy salomatligi bilan bogʻliq masaladir.

Sariq matbuot – bu jurnalistikada shakllangan, ammo professionallik, obʼyektivlik, haqqoniylik kabi asosiy prinsiplarni inkor qiluvchi, koʻproq auditoriyaning his-

tuyg'ularini uyg'otishga va ularda qiziqish uyg'otishga qaratilgan ommaviy axborot vositalari faoliyatidir. Uning asosiy maqsadi — ijtimoiy ongga ta'sir ko'rsatishdan ko'ra, auditoriyani jalb qilish va ko'proq daromad topishga qaratilgan. Bu esa uni jurnalistik axloqiy mezonlaridan chekinishiga olib keladi.

Sariq matbuot tushunchasining kelib chiqishi XIX asr oxiriga borib taqaladi. 1890-yillarda AQShda Joseph Pulitzerning "New York World" va William Randolph Hearstning "New York Journal" gazetalarida axborotni shov-shuvli tarzda yoritish, senzatsion sarlavhalar qo'yish, inson his-tuyg'ularini uyg'otuvchi voqealarga urg'u berish orqali gazeta savdosi keskin oshgan edi. Bu tajriba butun dunyoda ommalashib ketdi va "yellow journalism" atamasi matbuot tarixida salbiy hodisa sifatida shakllandi.

Bugungi kunda sariq matbuot klassik shaklini yo'qotgan bo'lsa-da, uning zamonaviy ko'rinishlari turli platformalarda namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, YouTube va TikTok singari raqamli platformalarda bu holat keng tarqalgan. Har bir inson "fuqarolik jurnalisti" sifatida axborot ishlab chiqarish va tarqatish imkoniyatiga ega bo'lgan zamonda, ishonchsiz, tekshirilmagan, bo'rttirilgan xabarlar soni ortmoqda. Bu esa jurnalistikaning obro'siga putur yetkazmoqda va axborot maydonida chalkashliklar, yolg'onlar va manipulyatsiyalarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Sariq matbuotning asosiy strategiyasi — auditoriyaning e'tiborini tortish, shov-shuv uyg'otish va hissiy reaksiya chaqirishdir. Bu maqsadga erishish uchun ular ko'pincha quyidagi usullardan foydalanadilar:

Bo'rttirilgan sarlavhalar: Matn mazmuniga to'g'ri kelmaydigan, ammo ko'zga tashlanadigan sarlavhalar orqali o'quvchini jalb qilish. Masalan, "Mashhur san'atkor o'z joniga qasd qildi!" degan sarlavha ostida aslida oddiy ruhiy tushkunlik holati yoritilishi mumkin.

Shaxsiy hayotga tajovuz: Mashhurlar, siyosatchilar yoki boshqa taniqli shaxslarning shaxsiy hayotiga oid tafsilotlarni ochiqlash, bu orqali omma e'tiborini tortish.

Asossiz taxminlar: "Ehtimol", "taxminlarga ko'ra", "g'iybatlarga asoslanib" kabi iboralar orqali faktlarga asoslanmagan axborot tarqatish.

Fotosurat va videolarning noto'g'ri talqini: Kontekstdan uzib olingan rasm yoki videolarni boshqa voqea sifatida ko'rsatish.

Vahimaga soluvchi kontent: Pandemiya, falokatlar, jinoyatlar haqida vahimali, asossiz, emotsional ifodalar bilan boyitilgan materiallar e'lon qilish.

Bu kabi uslublar ommani noto'g'ri yo'naltiradi, ijtimoiy ruhiy muvozanatni buzadi va haqiqiy axborotga nisbatan ishonchsizlikni yuzaga keltiradi. Misol uchun, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi davrida sariq matbuot vositalari orqali turli feyk xabarlar tarqaldi — ayrimlari virus laboratoriyada yaratilganligini aytgan bo'lsa, boshqalari unga qarshi davolovchi "mo'jizaviy dorilar"ni targ'ib qildi. Natijada ko'plab odamlar asossiz ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qildilar, ayrim hollarda sog'liklariga ziyon yetkazishdi.

Sariq matbuotning mavjudligi va tarqalishi bir qancha salbiy oqibatlarga olib keladi:

Axborot ishonchliligining pasayishi: Odamlar haqiqat bilan yolgʻonni ajrata olmay qoladi. Bu esa jiddiy ijtimoiy va siyosiy qarorlar qabul qilishda xatolarga olib keladi.

Jurnalistikaning obroʻsiga putur yetadi: Haqiqiy jurnalistlar ham notoʻgʻri axborot yetkazuvchilar sifatida qabul qilinadi.

Yoshlar ongiga salbiy taʼsir: Ayniqsa, axborot tanlash madaniyati past boʻlgan yoshlar orasida stereotiplar, zoʻravonlik, ishonchsizlik, gʻiybatga qiziqish ortadi.

Jamiyatda stress va vahima kuchayadi: Tabiiy ofatlar, jinoyatlar, va boshqa salbiy voqealarni doimiy yoritish odamlarning ruhiy holatiga salbiy taʼsir qiladi.

Siyosiy manipulyatsiyalar: Ayrim hollarda sariq matbuot siyosiy kuchlar qoʻlida vosita sifatida ishlatiladi. Bu orqali jamoatchilik fikri shakllantiriladi, siyosiy raqiblar obroʻsizlantiriladi.

Shu oʻrinda savol tugʻiladi: nega odamlar sariq matbuotga qiziqadi? Javob oddiy — inson tabiatiga shov-shuv, sirli voqealar, gʻiybat, tahdidli yangiliklar qiziqarli koʻrinadi. Bu esa jurnalistikada emotsional mazmunga ega axborotlarga talab doimiy boʻlishini anglatadi. Aynan mana shu talab sariq matbuotning mavjudligiga “tuproq” yaratadi.

Sariq matbuotga qarshi kurashish faqat senzura yoki taqiq bilan emas, balki axborot savodxonligini rivojlantirish, oʻquvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, jurnalistlarning masʼuliyatini oshirish orqali boʻlishi kerak. Har bir fuqaro axborotni qabul qilishdan avval uni tahlil qilish, manbasini tekshirish, faktlarni solishtirish madaniyatiga ega boʻlishi lozim.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalarini tartibga soluvchi muassasalar, jurnalistlar uyushmalari va jurnalistikani oʻrgatuvchi oliy taʼlim muassasalari sariq matbuotga qarshi kurashda muhim rol oʻynashi kerak. Professional axloq kodekslariga qatʼiy rioya qilish, haqqoniylik, xolislik va tekshirish prinsiplarini har bir materialda amalga oshirish — bu zamonaviy jurnalistikaning yagona toʻgʻri yoʻlidir.

Jamiyatda stress va vahima kuchayadi: Tabiiy ofatlar, jinoyatlar, va boshqa salbiy voqealarni doimiy yoritish odamlarning ruhiy holatiga salbiy taʼsir qiladi.

Siyosiy manipulyatsiyalar: Ayrim hollarda sariq matbuot siyosiy kuchlar qoʻlida vosita sifatida ishlatiladi. Bu orqali jamoatchilik fikri shakllantiriladi, siyosiy raqiblar obroʻsizlantiriladi.

Shu oʻrinda savol tugʻiladi: nega odamlar sariq matbuotga qiziqadi? Javob oddiy — inson tabiatiga shov-shuv, sirli voqealar, gʻiybat, tahdidli yangiliklar qiziqarli koʻrinadi. Bu esa jurnalistikada emotsional mazmunga ega axborotlarga talab doimiy boʻlishini anglatadi. Aynan mana shu talab sariq matbuotning mavjudligiga “tuproq” yaratadi.

Sariq matbuotga qarshi kurashish faqat senzura yoki taqiq bilan emas, balki axborot savodxonligini rivojlantirish, oʻquvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, jurnalistlarning masʼuliyatini oshirish orqali boʻlishi kerak. Har bir fuqaro axborotni qabul

qilishdan avval uni tahlil qilish, manbasini tekshirish, faktlarni solishtirish madaniyatiga ega bo'lishi lozim.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalarini tartibga soluvchi muassasalar, jurnalistlar uyushmalari va jurnalistikani o'rgatuvchi oliy ta'lim muassasalari sariq matbuotga qarshi kurashda muhim rol o'ynashi kerak. Professional axloq kodekslariga qat'iy rioya qilish, haqqoniylik, xolislik va tekshirish prinsiplarini har bir materialda amalga oshirish — bu zamonaviy jurnalistikaning yagona to'g'ri yo'lidir.

Sariq matbuot — bu jurnalistikaning asosiy tamoyillariga zidd bo'lgan, ammo zamonaviy axborot maydonida keng tarqalgan va jiddiy muammolarga sabab bo'layotgan axborot hodisasi sifatida e'tirof etiladi. Uning faoliyati senzatsiyaga asoslanadi, haqiqatni buzib ko'rsatadi va jamiyatda axborot ifloslanishini keltirib chiqaradi. O'tkir sarlavhalar, emotsional uslub, faktlarsiz xabarlar, shaxsiy hayotni ochib tashlash kabi yondashuvlar sariq matbuotning ajralmas xususiyatlaridir.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, sariq matbuot faqatgina jurnalistikaning emas, balki butun jamiyatning axborot madaniyati, ijtimoiy ong va axborot xavfsizligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu hodisaning keng tarqalishida internet va ijtimoiy tarmoqlar asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Afsuski, ko'plab ommaviy axborot vositalari reyting va daromadni oshirish ilinjida professional axloq me'yorlaridan chekinmoqda. Bu esa ommaviy ongning sun'iy ravishda shakllanishi, jamiyatda noxolis fikrlar, stereotiplar va shubhali qarashlar paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Shu bois, sariq matbuotga qarshi kurashish uchun kompleks yondashuv zarur. Birinchidan, bu jurnalistik ta'lim sifatini oshirish, axborotni tekshirish madaniyatini mustahkamlash va jurnalistlarda professional mas'uliyatni kuchaytirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ikkinchidan, aholining, ayniqsa yoshlarning axborot savodxonligini oshirish orqali feyk xabarlarni tanqidiy qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish lozim. Uchinchi yo'nalish — jurnalistika sohasidagi qonuniy asoslarni takomillashtirish, axloqiy va etik me'yorlar asosida matbuot faoliyatini nazorat qilish.

Sariq matbuotning auditoriyaga ta'siri kuchli bo'lsa-da, u hech qachon professional, xolis va haqqoniy jurnalistikaning o'rnini bosa olmaydi. Haqiqiy jurnalistika — bu faktlar, muvozanatli fikrlar, ishonchli manbalar va jamiyat oldidagi mas'uliyatdir. Sog'lom axborot muhitini yaratish esa nafaqat jurnalistlar, balki har bir axborot iste'molchining ham burchidir. Shu bois, sariq matbuot tahdidiga qarshi kurash — bu zamonaviy jamiyatning axloqiy, madaniy va intellektual taraqqiyoti uchun muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Карлсон М. «Журналистика и общественное мнение». Москва: Академия, 2020.
2. Хакимов С. «Сариқ матбуот: таҳлил ва муаммолар». Тошкент: Жаҳон адабиёти нашриёти, 2018.

3. Абдуллаева Н. «Замонавий журналистиканинг долзарб масалалари». Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2019.
4. Kovach, B., & Rosenstiel, T. The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect. New York: Three Rivers Press, 2007.
5. Ward, S.J.A. Ethics and the Media: An Introduction. Cambridge University Press, 2011.
6. Silverman, C. Verification Handbook: A Definitive Guide to Verifying Digital Content for Emergency Coverage. European Journalism Centre, 2014.
7. UNESCO. Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers. Paris, 2011.
8. O‘zbekistonda OAV faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari to‘plami. – T.: Adolat, 2022.
9. Habermas, J. The Structural Transformation of the Public Sphere. MIT Press, 1991.